

SEN KATEGORIASTA — ONKO SUOMESSA JO ARTIKKELI?

JOHDANTO

Fennistiikassa on tiedetty jo pitkään, että *se*-pronominia käytetään puhekielessä määräisen artikkelin tapaan (Setälä 1883: 90; Cannelin 1888: 89; Sirelius 1894: 98; Latvala 1895: 46; 1899: 42). Yleisesti on ajateltu, että kyseessä on monissa muissakin kielissä tapahtunut historiallinen kehitys demonstratiivista artikkeliksi¹. Niinpä Lauri Hakulisen mukaan (1979: 510) suomen murteissa on »selviä, nähtävästi omaperäisen artikkelimuodostuksen alkeita» ja Karlsson (1975) on ennustanut, että suomen kieleen tulee vielä artikkelisysteemi. Auli Hakulinen (1985), Chesterman (1991), Laury (1991, 1995a, 1995b), Dasinger (1995) ja Juvonen (tulossa) ovat myös ehdottaneet, että *se* on kehittymässä artikkeliksi.

¹ Muunkinlaisia käsityksiä on esitetty. Rapola (1954) pitää *se*-tarkenteen käyttöä hidaskäytön maalaisten puheessa tavattavana primitiivisenä tyylipiirteenä, ja äskettäin Sundbäck (1995) on päätyntä samantapaiseen tulokseen. Sundbäck yhdistää *se*-tarkenteen käytön puhetyylin muutokseen ja »kaikenlaisten pikkusanojen» käytön yleistymiseen ja väittää myös, että nuorisoin kertomiskyky on heikentynyt niin että »tarinansa koossa pitääkseen heidän on käytettävä runsaasti niin kutsuttuja täytesanoja ja kertomuksen sisälle viittaavia pronomeineja» (mts. 27). Rapolan ja Sundbäckin kommentteista kuuluu läpi puhekielen ominaispiirteiden väheksyminen ja myös ikivanha asenne, jonka mukaan kielen muutos nähdään kielen ja sen puhujien rappiona (tästä Lakoff 1990: 283–302).

Jännittäväksi kysymykseksi onkin noussut *se*-tarkenteen² nykyinen kategoria puhutussa suomessa: voitaisiinko sitä jo kutsua artikkeliksi?³ Useimmat sen käyttöä tutkineet fennistit eivät ole tähän vielä valmiita. Helasvuo (1988: 80) toteaa, ettei suomessa ole artikkeleita, vaikka siinä onkin determinanteja. On ehdotettu, että toisin kuin muiden kielten artikkelit (ks. Chesterman 1991, Vilkuna 1992, Juvonen, tulossa) *se* ei vielä esiintyisi tai olisi ainakin harvinainen sellaisten NP:iden kanssa, joiden referentti on tunnistettavissa jonkin toisen, aikaisemmin mainitun referentin perusteella (Chesterman 1991: 150; Juvonen, tulossa). On oletettu, ettei sitä myöskään käytettäisi implikoidusti määräisissä yhteyksissä (esim. ei sanottaisi *se aurinko*) eikä geneeristen NP:iden kanssa (Chesterman 1991: 179). Vilkunan (1992: 135) mukaan *se* voi kuitenkin liittyä sekä geneerisiin että *aurinko*-tyyppisiin sanoihin uudelleenmaininnoissa. On myös huomautettu, että suomen *se* käy erisnimien kanssa, toisin kuin ruotsin ja englannin artikkelit. Myös pakollisuutta on käytetty argumenttina *se*-tarkenteen epäartikkelimaisuudesta. Larjavaara (1990: 146) toteaa, että *se*-tarkenteen »voi jättää pois», ja Juvonenkin (tulossa) katsoo, ettei *se* ole pakollinen. Toisaalta Auli Hakulisen mukaan (1985: 342) *se* olisi tietyissä yhteyksissä pakollinen.

Tässä artikkelissa käsittelen *se*-tarkenteen kategoriaa ja sen käytöstä esitettyjä, osin ristiriitaisia väitteitä eri murrealueilta kootun kertomus- ja keskusteluaineiston valossa. Kertomuksista kuusi on kirjoitettu muistiin 1800-luvulla, kuusi äänitetty 1930- ja 40-luvun murrehaastattelujen yhteydessä, ja loput 11 kertomusta ja kaikki kahdeksan keskustelua on äänitetty 1960-luvun lopulla ja sen jälkeen (aineistosta tarkemmin Laury 1995b: 5–13).

SE, MUIDEN KIELTEN ARTIKKELIT JA DIAKRONIA

Kuten edellä kävi jo ilmi, *se*-tarkenteen kategoriaa pohtineista tutkijoista monet ovat verranneet sen käyttöä muiden kielten artikkelien käyttöön. Tämä ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista. Niin kuin Vilkuna (1992: 135) huomauttaa, vastaus kysymykseen, onko *se* jo artikkeli, riippuu siitä, minkä kielen artikkeliin sitä verrataan. Jopa sukulaiskielten artikkelien käytössä on nimittäin huomattavia eroja (Croft 1990: 4–6). Esimerkiksi ranskassa määräistä artikkelia käytetään partitiivissa olevien ja geneerisesti ymmärrettyjen ainesanojen kanssa (*J'ai bu du vin; Les français aiment la gloire*) samoin kuin monikollisten geneerisesti ymmärrettyjen jaotontarkoitteisten sanojen kanssa (*J'aime les artichauts*), kun taas englannissa artikkeli jää pois kaikissa näissä yhteyksissä (*I drank wine, The French love glory, I love artichokes*). Tästä ei kuitenkaan seuraa, että englannin artikkelin kategoria kyseenalaistuisi.

Englannin ja ranskan artikkelien käytössä ilmenevät erot voi selittää sillä, että näiden kielten artikkelit ovat historiallisen kehityksensä eri vaiheissa. Tällaisen selityksen taustalla on tietenkin oletus, että artikkelin käyttö alkaa tietynlaisista konteksteista ja leviää

² Nominilausekkeen sisällä olevaa *se*-sanaa on kutsuttu monella nimellä: Larjavaaran (1990) mukaan *se* on attribuutti, Helasvuon (1988) mukaan taas determinantti; tässä käytän termiä *tarkenne* samoin kuin Hakulinen ja Karlsson (1979) ja Vilkuna (1992).

³ Kirjoitus perustuu äskettäin valmistuneeseen väitöskirjaani (Laury 1995b). Kiitän Virittäjän anonyymiä arvioijaa erittäin asiantuntevista ja hyödyllisistä kommentteista. Marja-Liisa Helasvuon kanssa olen käynyt inspiroivaa keskustelua kieliopin ja kieliopillisuuden luonteesta, mistä olen kiitollinen.

edelleen muihin konteksteihin. Samalla kun artikkelin käyttö yleistyy, sen merkityskin yleistyy mukautuen uusiin käyttötapoihin ja niitä kuvastaen. On ehdotettu, että tällainen merkityksen ja funktion muutos on tyypillistä kieliopillistumisprosesseille (ks. esim. Hopper ja Traugott 1993: 96–103). Greenberg (1978) on esittänyt, että artikkelien kehitys eri kielissä tapahtuisi juuri edellä kuvattuun tapaan.

Greenbergin mukaan artikkelien kehityksessä entisestä demonstratiivista on erotettavissa neljä vaihetta. Ensimmäisessä kehitysvaiheessa (0) kyseistä demonstratiivista aletaan käyttää viittaamassa diskurssissa aikaisemmin mainittuun referenttiin (Greenberg 1978: 61). Artikkelin demonstratiivista tulee vaiheessa I, kun sen käyttö pakollistuu ja merkitys muuttuu niin, että sitä käytetään tunnistettavissa oleviin⁴ referentteihin viittaavien NP:iden kanssa; »it becomes compulsory and has spread to the point at which it means 'identified' in general» (mts. 61). Kakkosvaiheen artikkeli (II) on täysin kieliopillistunut, ja sen käytön määrää syntaksi. Tässä vaiheessa artikkeleita ei Greenbergin mukaan kuitenkaan vielä käytetä erisnimien ja sukulaisuussuhteita ilmaisevien nominien kanssa, joita hän kutsuu automaattisesti definiittisiksi (mts. 64–66), eikä myöskään predikaatiivissa (*Il est tailleur* 'hän on räätäli'), negatiivisissa konteksteissa (*J'ai n'ai pas d'eau* 'minulla ei ole vettä'), adverbiaaleissa (*on foot* 'jalan', *at night* 'yöllä') eikä inkorporoiduissa nomineissa (*baby*-sana yhdyssanassa *babysitter*) eli yhteyksissä, joissa nomina ei käytetä referentiaalisesti. Kolmannessa vaiheessa artikkelin käyttö pakollistuu siinä määrin, että sitä on käytettävä kaikkien nominien kanssa — siitä tulee substantiivin merkki.

Harris (1980) on soveltanut Greenbergin typologiaa ranskan ja englannin artikkeleihin ja ehdottanut, että englannissa, samoin kuin muinaisranskassa aikoinaan, olisi I-vaiheen artikkeli; nykyranska taas on Harrisin mielestä selvä esimerkki II-vaiheen artikkelista (mts. 82).

Mihin suomen *se* sitten sijoittuisi Greenbergin typologiassa? On jokseenkin selvää, että jo 1800-luvulla *se* on ollut ainakin 0-vaiheen artikkeliksi muuttumassa oleva demonstratiivi, jonka tehtävänä siis Greenbergin mukaan on viitata diskurssissa aikaisemmin mainittuihin referentteihin. Perinteisesti on katsottu, että *se* eroaa muista demonstratiivista juuri tekstuaalisen funktiona takia. Jo Setälä totesi, että *se*-sanalla on »heikompi demonstratiivinen merkitys kuin *tämä* ja *tuo* sanoilla» ja että »sillä viitataan enimmäkseen takaisin johonkin semmoiseen, josta ennen on ollut puhetta» (1891: 76).

Setälän kuvaus käy hyvin yksiin sen kanssa, miten aineistooni kuuluvissa 1800-luvulla muistiin kirjoitetuissa kertomuksissa käytettiin *se*-tarkennetta. Tyypillisesti *se*-tarkenne esiintyi jo aikaisemmin mainittuihin päähenkilöihin ja muihin kertomuksessa keskeisiin referentteihin viittaavien NP:iden kanssa, kuten seuraavassa esimerkissä (Toivonen 1889: 211).

⁴ Referentin tunnistettavuutta on pidetty tärkeänä NP:n muotoon vaikuttavana tekijänä (esim. Du Bois 1980, Vilks 1992, Chafe 1994, Lambrecht 1994), ja samoin kuin Greenberg myös Du Bois (1980: 207) pitää juuri tunnistettavuuden ilmaisemista määräisen artikkelin päätehtävänä. Asiaa tutkivalle käy kuitenkin pian selväksi käsitteen ongelmallisuus. Referentin tunnistettavuus ei näet sido puhujaa viittaamaan siihen tunnistettavuutta implikoivalla muodolla (Du Bois 1980: 219; Rahtu 1991: 119; Kalliokoski 1991); toisaalta kielellisesti ilmaistu tunnistettavuus voi perustua varsin vähäisiin tai aivan olemattomiinkin tietoihin referentistä. — Tässä artikkelissa tarkoitan tunnistettavuudella sitä, että puhuja ehdottaa kuulijalle, että heillä on yhteinen referentti, johon käytetty muoto viittaa (tarkemmin Laury 1995b: 34–48). Tällaisen tunnistettavuuden päättelyminen diskurssista ei siis ole tutkijalle aivan yksinkertainen tehtävä; kokemusteni perusteella se on kuitenkin mahdollista.

(1)

- 1 Ol kerran kolm sisarust.
- 2 Kaks ol fiini,
- 3 mutt yks ol simmonen, kun kututtin Tuhkimukseks.
- 4 Kerran kuninga linnan tul simmonen koetus
- 5 ett kenen pit kuningan poja saama.
- 6 **Nee kaks fiini sisart** meni kans sinn,
- 7 mutt ei hee meinannukkan päästä **sitä Tuhkimust** sinne,
- 8 mutt hää men vaa.

Tässä esimerkissä kertomuksen päähenkilöt, Tuhkimo sisarineen, esitellään ensin ilman *se*-tarkennetta, ja heihin viitataan uudelleen *se*-NP:llä.

Paljon harvinaisempaa oli *se*-tarkenteen käyttö ensimmäinnoissa. 1800-luvun aineistossa *se*-tarkenne esiintyi kaikkiaan 54 kertaa; näistä vain kaksi oli referentin ensimmäinnoja.

Toinen näistä oli Latvalan (1899: 72) Savosta muistiinmerkitsemässä Kultalintu-kertomuksessa. Tässä tarinassa kuninkaan poika näkee puutarhassa yöllä kultaisen linnun. Aamulla kotiin palattuaan hän kertoo näkemästään, mutta muut eivät ota uskoakseen. Prinssillä on kuitenkin todiste: hän on onnistunut nappaamaan kultaisen höyhenen linnun pyrstöstä.

(2)

- 1 Se sano:
- 2 vetteepäs kartiinit lasin etteen.
- 3 Ne panivat kartiinit etteen.
- 4 Se sitte otti sen höyhenen lakkaristaan
- 5 niin se valas **sen huoneen**.

Esimerkin 2 viimeisellä rivillä oleva NP *sen huoneen* sisältää *se*-tarkenteen, vaikka huonetta ei ole aikaisemmin mainittu. Kuulija kuitenkin pystyy tunnistamaan kyseisen huoneen. Edellä on puhuttu kartiineista, ja verhojen ikkunan eteen vetäminen edellyttää kehystä, jossa ollaan sisätiloissa.

Jo 1800-luvulla *se*-tarkennetta on siis käytetty sellaisten NP:iden kanssa, joita ei ollut diskurssissa aikaisemmin mainittu mutta joiden referentti on tunnistettavissa jonkin toisen, aikaisemmin mainitun referentin aktivoiman kehyksen perusteella⁵, joskin se oli tutkimissani kertomuksissa melko harvinaista. Kuten edellä jo kävi ilmi, vain noin 4 % (2/54) *se*-tarkenteen sisältävistä NP:istä kuului tähän luokkaan. Aineistooni kuuluvissa 1960-luvulla ja sitä myöhemmin äänitetyissä kertomuksissa se ei ole edes harvinaista, toisin kuin on luultu. Kaikista *se*-tarkenteen sisältävistä NP:istä noin kolmannes (31 % eli 25/80) on tunnistettavissa jonkin aikaisemmin mainitun referentin perusteella.

On mahdollista, että *se*-tarkenteen yleisyys näissä konteksteissa myöhemmin äänite-

⁵ Oikeammin jonkin aikaisemmin mainitun NP:n aktivoiman kehyksen perusteella. (Ks. esim. Lambrecht 1994: 90) kehysten ja/tai skeemojen keskeisestä osuudesta referenttien tunnistamisessa.)

tyissä kertomuksissa verrattuna 1800-luvun kertomuksiin kuvastaa historiallista kehitystä. Varmaa se ei ole, koska 1800-luvun kertomukset eroavat myöhemmin äänitetyistä sekä kertomustyypin että muistiinmerkitsemistavan suhteen (tästä tarkemmin Laury 1995b: 10–13). Varmaa on kuitenkin, että *se*-tarkenteen käyttö ensimmäinnoissa on ollut yleistä puhutussa suomessa ainakin 1930-luvulta lähtien.

Näissä myöhemmin äänitetyissä kertomuksissa myös suurempi osa kaikista tähän luokkaan kuuluvista NP:istä sisältää *se*-tarkenteen. 1800-luvun kertomuksissa kaikkiaan 25 NP:n referentti oli tunnistettavissa aikaisemmin aktivoitun kehyksen perusteella; näistä vain 8 % (2) sisälsi *se*-tarkenteen. Sen sijaan 1960-luvulla ja myöhemmin nauhoitetuissa kertomuksissa lähes puolet (49 % eli 25/51) näin tunnistettavissa olevista NP:istä sisältää *se*-tarkenteen. Seuraava esimerkki on Liperissä vuonna 1980 äänitetyistä kertomuksesta, jonka aiheena on konfirmaatiotilaisuudessa sattunut kummellus.

(3)

- 1 Ja se pappi .. tuli justiisa n=itte,
- 2 ... sen %=,
- 3 ... **sen .. ehtoollisen** kanssa ja,
- 4 **sen leivän** kansa.

Vaikkei kertomuksessa ole aikaisemmin mainittu leipää tai ehtoollista, kuulija pystyy tunnistamaan referentit, koska puhuja on jo selittänyt, että kyseessä on konfirmaatiotilaisuus. Tässä puhuja luottaa siihen, että kuulijalla on samanlainen kulttuuriseen tietoon perustuva kehys kuin hänellä itselläänkin: ripille päästessä pappi tuo rippilapsille ehtoollisen, johon kuuluu leipää.

Diskurssissa aikaisemmin mainittujen ja aktivoitun kehyksen perusteella tunnistettavien NP:iden lisäksi *se*-tarkenne esiintyy myös sellaisten NP:iden kanssa, joita ei ole aiemmin mainittu tai kehyksen kautta aktivoitu mutta joiden referentti kuuluu puhujan ja kuulijan tai kuulijoiden yhteiseen tietopiiriin. Seuraavassa Turun puhekielen projektissa nauhoitetussa keskustelussa saman apteekin farmaseutit muistelevat töissä sattunutta kummellusta. Tässä *se*-NP:n referentti on tunnistettavissa juuri siksi, että se on keskustelun osallistujille ennestään tuttu.

(4)

- 1 E: Kuule ku se on 'ollu ^kaikkein,
- 2 ... se on ollu kaikkein ^hoopoin pudotus sillon ku,
- 3 ku toi,
- 4 ... ^Arjan piti [saada **se**,
- 5 L: [^A=rja <X sen nii X>],
- 6 E: [^**lasinen**,]
- 7 I: [**se jou**—]
- 8 L: .. Juu,
- 9 **se ^joutsen**.

Tässä esimerkissä Arjalle aiottu lasinen joutsen tuodaan keskusteluun *se*-tarkentein varustetulla NP:llä, vaikkei sitä ole aikaisemmin mainittu⁶. On kuitenkin selvää, että E:n li-

säksi myös L ja I tunnistavat referentin, ja kaikki kolme puhujaa varustavat NP:n *se*-tarkenteella, mikäli voimme olettaa, että E:n rivillä 4 tuottama *se* oli tarkoitettu kuulumaan samaan kesken jääneeseen NP:hen kuin rivillä 6 oleva sana *lasinen*.

Samaan tapaan *se* käy myös geneeristen NP:iden kanssa, jos puhuja olettaa, että geneerisen NP:n tarkoittama kategoria on ennestään tuttu kuulijoille. Tämä näkyy seuraavasta esimerkistä, jossa on puhe sienistä. M on valittanut sitä, miten ikävää sienien puhdistaminen on, ja eräs toinen puhujista on juuri ehdottanut, että sienissä onkin hauskinta niiden löytäminen.

(5)

- 1 M: .. Ja sitte,
 2 ... sitte,
 3 ... 'seuraava=,
 4 ... siirtys ^suoraan **siihe ... <P syömävaiheeseen P>**.
 5 R: @@@
 6 ... Ois kaunis pieni ^or=ja joka keräis.
 7 M: ..Nii.
 8 A: ... Mut kyl **se 'sienie —**
 9 .. **sienien 'keittämisen ja 'paistamisen ^tuoksu** niinku.
 10 ... Kyl [1 must jotain puuttuis elä1]mästä,
 11 M: [1 <X P Ottaaks joku 'vielä,
 12 .. siin on mu— P X> 1]
 13 [2 Nii=. 2]
 14 A: [2 jos 'sitä ei sais 2] 'kokea.

Tässä esimerkissä molemmat *se*-tarkenteen sisältävät NP:t, *siihe syömävaiheeseen* ja *se sienie—sienien keittämisen ja paistamisen tuoksu*, ovat geneerisiä; puheena ei ole mikään tietty syömävaihe tai tuoksu. Sienien syömisestä on ollut puhetta aikaisemmin, joten ensimmäistä NP:tä voisi pitää uudelleenmainintana, mutta sienien keittämisen ja paistamisen tuoksu ei ole tullut aikaisemmin esille. Tässäkin esimerkissä puhuja olettaa, että sienien käyttämiseen liittyvät seikat ovat tuttuja kuulijoille kulttuuriseen tietoon perustuvan kehyksen kautta; samanlaista oletusta ei voisi tehdä esimerkiksi pohjoisamerikkalaisille puhuessa, koska tuossa kulttuurissa metsäsienien käyttö ruokana on tuiki harvinaista. Tästä esimerkistä näkyy siis, että *se* käy geneeristen NP:iden kanssa sekä uudelleenmaininnoissa että ensimmäinnoissa.

Se esiintyy myös sellaisten tiettyyn referenttiin viittaavien NP:iden kanssa, joiden tarkoitetta kuulija ei pysty tarkalleen tunnistamaan; hänen tarvitsee vain tunnistaa se tarpeeksi hyvin kyseisessä tilanteessa: »close enough to satisfy the curiosity of the hearer» (Du Bois 1980: 23). Seuraavassa vuonna 1989 äänitetyssä keskustelussa puhuja kertoo, miten hän kerran tuttavansa kukkia kasteltuaan jätti keittiön hanan auki.

⁶ Koska tutkijalla on käytössään vain kunkin keskustelun äänitetty osa, hän ei tietenkään voi varmasti sanoa, onko jokin referentti tullut esille jo ennen nauhoituksen alkua. Vaikuttaa kuitenkin erittäin todennäköiseltä, ettei lasista joutsenta ole tässä keskustelussa aikaisemmin mainittu (tarkemmin Laury 1995b: 42–47).

(6)

- 1 A: ... ^Niitten keittiö kans 'lainehti.
2 ... Ja tota%,
3 ... m—
4 .. mut ^onni oli 'siinä että tota,
5 .. **se** ^naapuri,
6 **joka siinä 'seinän takana,**
7 ni ^soitti sitten meille.

Naapuria ei ole aikaisemmin mainittu tässä kertomuksessa, eikä mistään ole edes käynyt ilmi, että tapaus sattui kerros- tai rivitalossa. On tietenkin mahdollista, että kertojan tuttavilla oli useampiakin seinänaapureita. Tässä tilanteessa ei kuitenkaan ole tärkeää, kuka heistä soitti kertojan kotiin naapurihuoneistossa auki jääneestä hanasta. Aivan samaan tapaan käytetään englannin artikkelia: voin esimerkiksi kertoa työtovereille naapuristani käyttämällä NP:tä *the neighbor across the street*, vaikka tien toisella puolella asuu useampikin naapuri.

Greenbergin diakronisen typologian näkökulmasta tarkasteltuna suomen *se* ei enää ole 0-vaiheessa, jossa tuleva artikkeli esiintyy vain uudelleenmaininnoissa. Sitä käytetään puhutussa suomessa I-vaiheen artikkelin tapaan tunnistettavissa oleviin referentteihin viittaavien NP:iden kanssa. *Se* käy diskurssissa uusienkin NP:iden kanssa, jos puhuja olettaa kuulijan voivan tunnistaa referentin joko aikaisemmin aktivoitun kehyksen tai yleistiedon perusteella. Geneerisyyskään ei ole este *se*-tarkenteen käytölle.

Greenbergin mukaan I-vaiheen artikkelin piirteisiin kuuluu kuitenkin myös pakollisuus, ja sekä Juvonen (tulossa) että Larjavaara (1990: 146) ovat ehdottaneet, ettei *se* olisi pakollinen.

ONKO SE PAKOLLINEN?

Pakollisuuden käsite liittyy tietynlaiseen näkemykseen kieliopin luonteesta. Jos tutkijan lähtökohtana on, että kielioppi on autonominen ja siis olemassa *a priori*, ennen kuin kieltä ryhdytään käyttämään, ei pakollisuus ole ongelmallinen käsite. Tämän käsityksen mukaan kielioppi on jo valmiina puhujien päässä ja sanelee sen, mikä on sallittua ja mikä ei. Kielentutkija voi sorvata esimerkkilauseita, joissa jokin elementti esiintyy, ja lauseita, joissa se ei esiinny. Jos sekä edelliset että jälkimmäiset lauseet ovat kieliopillisia ja merkitsevät samaa, elementti ei ole pakollinen. — Jos taas katsomme, että kielioppi syntyy kielenkäytön tuloksena (Hopper 1987, 1988), se, mitä kielessä voi tai ei voi esiintyä, jää paljon avoimemmaksi; »a grammar based on exemplars necessarily underspecifies usage» (Nichols ja Timberlake 1991: 130). Tämän käsityksen mukaan kielenkäyttäjät luovat uusia rakenteita kieleen aikaisemman kielenkäytön perusteella tuntemiensa skemaattisten rakenteiden pohjalta (Langacker 1987: 57; Ono ja Thompson, tulossa). Tällaisen kielioppi-näkemyksen mukaan kieliopin tutkiminen on kielenkäytön tutkimista. Parhaillaan meneillään olevan muutoksen tutkimiseen jälkimmäinen malli soveltuu edellistä huomattavasti paremmin.

Kielenkäytön näkökulmasta jonkin elementin poisjätön mahdollisuutta on hankalaa mennä arvailemaan. Puhujat sanovat, mitä sanovat, eivätkä voi jälkeinpäin »jättää pois»

jotain jo sanottua elementtiä. Voimme kuitenkin verrata samantapaisessa kontekstissa *se*-tarkenteella varustettua ja paljasta NP:tä ja pohtia sitä, miten niiden merkitykset eroavat. Seuraavasta esimerkistä käy ilmi, että *se* kantaa lisämerkitystä, joka puuttuu paljaasta NP:stä. Tässä katkelmassa esimerkin 6 kukankastelija kertoo naapurin puhelinsoitosta.

(7)

- 1 A: .. mut se ^soitti kuitenkin meille.
 2 .. Että,
 3 ... 'jäiköhän teiltä tuota,
 4 ... @hana auki —
 5 .. se ^kauhee ['kohina ku—
 6 B: [Se 'ties se ^naapuri,
 7 A: 'kohina kuulu.]
 8 B: viel] kenelle 'soittaa.
 9 ... se 'ties [et sä] 'olit —
 10 A: [Nii se],
 11 tota noin,
 12 se ^soitti meille.
 13 ^Kauhee kohina 'kuuluu.

Tässä esimerkissä *se*-tarkenteella on episteeminen funktio. A on jo kertonut hanaan auki jäämisestä, ja käyttämällä *se*-tarkennetta NP:ssä *se kauhee kohina* hän eksplisiittisesti yhdistää naapurin kuuleman äänen auki jääneeseen hanaan, josta B siis jo tietää. Puhuja kertoo nyt kohinasta meneillään olevan diskurssin näkökulmasta (Minulta jäi hana auki; naapuri kuuli sen kohinan). Rivillä 13 A taas referoi naapurin puhetta. Naapurilla on asiaan toisenlainen näkökulma: hän kuulee kohinan, mutta ei ole varma siitä, liittyykö kohina auki jääneeseen hanaan (Jäiköhän teiltä hana auki; kauhea kohina kuuluu). Toisin kuin A, joka *se*-tarkennetta käyttämällä yhdistää NP:n *se kauhee kohina* referentin jo luomaansa kehykseen, jossa hana on jäänyt auki, naapuri ei (A:n mukaan) väittänyt kuulemansa äänen liittyvän kehykseen, jossa hana on jäänyt auki. Nähdäkseni rivillä 5 olevassa ensimmäisessä kohinaan viittaavassa NP:ssä *se*-tarkenne on välttämätön A:n episteemisen asenteen ilmaisin ja sikäli »pakollinen». Se ei myöskään voisi esiintyä naapurin puhetta referoivassa rivillä 13 olevassa NP:ssä *kauhee kohina* muuttamatta A:n tarkoittamaa merkitystä.

Se-tarkenteen käytön pakollisuuden tutkimista mutkistaa myös se, ettei kirjakielessä ole artikkelia⁷. Puheessa paljaan NP:n käyttö tunnistettavasta referentistä voi liittyä koodinvaihtoon: puhuja siirtyy syystä tai toisesta kirjakielisempään tyyliin (koodinvaihdosta saman kielen sisällä Gumperz 1982, Scotton 1985, Kalliokoski 1991, 1995). Samasta syystä tutkijan keksimissä esimerkkilauseissa paljas NP voi vaikuttaa aivan yhtä kieliopilliselta kuin *se*-tarkenteella varustettukin; se voi vaikuttaa jopa kieliopillisemmalta, koska kirjakieli on suomen prestiisivariantti ja myös se variantti, jota on totuttu kieliopillisesti tarkastelemaan.

On myös tärkeää huomata, että artikkelien käyttö ei ole täysin kieliopillistunutta (siis pakollista) edes tunnetuissa artikkelikielissä. Ranskan ja englannin artikkelien käyttöä

⁷ Aivan tarkkaan näin ei ole. Kirjoitetussa kielessäkin esiintyy artikkelin tapaista *se*-tarkenteen käyttöä, esimerkiksi Mustapäällä (Laury 1995b: 250–51). Auli Hakulisen mukaan sitä esiintyy myös Helsingin yliopiston suomen kielen opiskelijoiden harjoitustoissa. Tämä voidaan tietysti katsoa myös tyylinvaihdoksi.

tutkinut Epstein (1993, 1994, 1995) osoittaa, että nykyranskassakin (jossa siis Harrisin mukaan on pitkälle kehittynyt, täysin kieliopillistunut II-vaiheen artikkeli) artikkeli jää pois tietyissä tyyllilajeissa, esimerkiksi urheiluselostuksissa (1995: 168). Lisäksi Epsteinin mukaan sekä muinaisranskassa että nykyenglannissa artikkelin käyttöä voi osittain selittää vain diskurssitekijöihin vedoten. Muinaisranskassa (jossa Harrisin mukaan oli I-vaiheen artikkeli) paljaita NP:itä voitiin käyttää selvästi tunnistettavissa olevista referenteistä, jos niillä ei ollut keskeistä osaa diskurssissa (Epstein 1993: 115), ja nykyenglannissa artikkelin käyttöä esim. apposiitiiveissa säätelee Epsteinin mukaan myös referentin prominenssi (1994).

Käytön pakollisuus ja poisjätön mahdollisuus siis osoittautuu kyseenalaiseksi kriteeriksi *se*-tarkenteen kategorian kannalta. Mikään ylimääräinen täytesana *se* ei ole; kuten oletettavasti kaikilla muillakin kielenaineiksilla, sillä on oma tehtävänsä ja merkityksensä. Toisaalta edes tunnetuissa artikkelikielissä ei artikkelin käyttö ole kaikissa konteksteissa täysin pakollista tai kieliopillistunutta.

KÄYTTÖTAJUUS

Se-tarkenteen käyttöä voi tutkia myös kvantitatiivisesti. Voimme laskea, miten usein se esiintyy, ja verrata sen käyttötaajuutta muiden kielten artikkelien ja demonstratiivien käyttöön. Cyr (1993) on verrannut artikkelien ja demonstratiivien käyttöä seitsemässä eri kielessä, joista neljä on indoeurooppalaisia (ranska, saksa, italia ja ruotsi) ja kaksi Pohjois-Amerikan intiaanikieliä (cree ja montagnais); seitsemäntenä on suomi. Näistä kaikissa muissa paitsi suomessa on Cyrin mukaan artikkeli. Tässä tutkimuksessa aineistona oli kirjoitettu kieli, joka ei tietenkään ole suoraan verrattavissa puhuttuun kieleen. Jonkinlaista suuntaa Cyrin frekvenssiluvut voivat kuitenkin antaa.

Cyr ehdottaa (1993: 221), että artikkelien ja demonstratiivien kategoriat ovat monessa suhteessa niin päällekkäiset, että niiden selvimmäksi eroksi jää *se*, että artikkeleita käytetään enemmän kuin demonstratiiveja. Tästä tutkimuksesta se käykin selvästi ilmi. Cyrin tutkimissa artikkelikielissä kaikista leksikaalisista NP:istä vähintään 37,5 % ja enintään 55 % sisältää määräisen artikkelin, kun taas korkeintaan 7 % leksikaalisista NP:istä sisältää demonstratiivin (mts. 221–222).

Tutkimissani eri murrealueilta 1960-luvulla ja sen jälkeen äänitetyissä kertomuksissa oli kaikkiaan 380 leksikaalista NP:tä, joista 107 sisälsi *se*-tarkenteen. Täten *se* esiintyi noin 27 %:ssa kaikista leksikaalisista NP:istä. Tämä prosenttiluku jää vielä artikkelikielissä tavattavan taajuuden alapuolelle, mutta se on huomattavasti korkeampi kuin demonstratiivien käyttötaajuus.

Sen sijaan vuonna 1991 Vantaalla äänittämissäni 13-vuotiaiden koululaisten narratiiveissa, jotka jäävät diakronisen korpukseni ulkopuolelle, 43 % leksikaalisista NP:istä sisälsi *se*-tarkenteen. Samaan tapaan vuonna 1984 äänitetyissä nk. päärynäkertomuksissa, joiden kertojina oli eri murrealueilta kotoisin olevia Helsingin yliopiston opiskelijoita, noin 50 % leksikaalisista NP:istä sisälsi *se*-tarkenteen⁸ (Laury 1991). Näiden tulosten perusteella näyttää mahdolliselta, että nuorilla *se*-tarkenteen käyttötaajuus on jo muiden kiel-

⁸Tässä tutkimuksessa mukana oli kuitenkin vain kuusi päärynäkertomusta.

ten artikkelin luokkaa.

Edellä *se*-tarkenteen sisältävien NP:iden joukkoa on verrattu kaikkien leksikaalisten NP:iden joukkoon, vaikka *se* esiintyy vain tunnistettavissa oleviin referentteihin viittaavien NP:iden kanssa. Näissäkään NP:issä ei kuitenkaan kaikissa ole *se*-tarkennetta. Diakroniseen korpukseeni kuuluvissa 1960-luvulla ja sen jälkeen äänitetyissä kertomuksissa tunnistettavissa oleviin referentteihin viittaavista NP:istä vain 55 % sisälsi *se*-tarkenteen.

MILLOIN SE JÄÄ POIS?

Edellä olen ehdottanut, että *se*-tarkenteen tehtävänä nykypuhesuomessa on tunnistettavuuden ilmaiseminen. Korpukseeni kuuluvissa 1960-luvulla ja sen jälkeen äänitetyissä kertomuksissa oli kaikkiaan 178 leksikaalista NP:tä, joiden referentit tulkitsin kuulijan pysyvän tunnistamaan. Näistä 81 NP:ssä ei kuitenkaan ollut *se*-tarkennetta. Tunnistettaviin referentteihin viittaavista paljaista NP:istä 78 kuului seuraaviin kategorioihin:

Itsestäänselvästi tunnistettavat:	
Nimet	19
Roolit	12
Muuten merkitty tunnistettavuus:	
Demonstratiivin sisältävät NP:t	11
Genetiiviattribuutin tai possessiivisuffiksin sisältävät NP:t	20
Ei-referentiaaliset:	
Ruumiinosat	8
Paikallissijaiset NP:t	<u>8</u>
	78

Yllä olevan taulukon kuusi kategoriaa on edelleen jaettu kolmeen alakategoriaan. Ensimmäiseen näistä kuuluvat NP:t, joiden tunnistettavuus on keskustelussa mukana oleville kontekstissa itsestään selvää (Greenbergin »automaattisesti definiittiset» NP:t). Tähän kategoriaan kuuluvat erisnimet (*Eikka, Arja*) ja paikannimet (*Sysmä, Pietarin Krilli*) ja sukulaissuhteisiin (*äiti, mummo*) ja muihin tilannesidonnaisiin rooleihin viittaavat NP:t (*apteekkari* samassa apteekissa työssä olevien farmaseuttien keskustelussa). Toiseen luokkaan kuuluvat NP:t, joiden tunnistettavuus on jo muuten ilmaistu; tähän kuuluvat NP:t, joissa on jo jokin demonstratiivi (*tää kaveri*), ja genetiiviattribuutin (*niitten keittiö*) tai possessiivisuffiksin sisältävät NP:t (*rippikouluajoistas*). Ilman *se*-tarkennetta jäävät myös ruumiinosiin viittaavat ja paikallissijaiset NP:t yhteyksissä, joissa niitä ei käytetä diskursiireferentiaalisesti (Du Bois 1980); nämä NP:t muodostavat kolmannen kategorian yllä olevassa taulukossa⁹.

On tärkeää huomata, ettei paljaiden NP:iden käyttö näissä juuri mainituissa kategorioissa ole suomessa täysin kieliopillistunutta. *Se*-tarkennetta käytetään aineistossani kaikissa näissä NP-tyypeissä, paitsi NP:issä joissa jo on demonstratiiviattribuutti. Kuitenkin

⁹ On myös ehdotettu, ettei *se* esiintyisi implikoidusti määräisissä, *aurinko*-tyyppisissä sanoissa. Koko korpukseeni oli vain yksi tämäläinen sana (*kuu*) ja se esiintyi ilman *se*-attribuuttia. Voisi olettaa, että tämäntyyppisten sanojen käyttöä säätelisivät samat pragmaattiset motivaatiot kuin nimien ja erilaisten sosiaalisiin rooleihin viittaavien NP:iden käyttöä, mutta yhden esiintymän perusteella on vaikea mennä paljoa sanomaan.

on niin, että jos tarkastelemme tunnistettaviin referentteihin viittaavien NP:iden joukkoa, valtaosa (78/81) kuuluu juuri näihin luokkiin. Se, että *se* jää pois juuri näihin luokkiin kuuluvista NP:istä, on seurausta niistä konteksteista, joissa tämäntyyppisiä NP:itä käytetään.

Ei esimerkiksi ole niin, ettei suomen *se* esiintyisi nimien yhteydessä. Kuten edellä on jo mainittu, sitä, että *se*-tarkennetta voidaan käyttää myös nimien yhteydessä, on käytetty argumenttina *se*-tarkenteen epäartikkelimaisuudesta. Argumenttina tämä ei ole kovin hyvä, koska esimerkiksi saksassa artikkelia voi käyttää erisnimien yhteydessä.

Nimiä käytetään kuitenkin yleisimmin sellaisissa konteksteissa, joissa on ilman muuta selvää, että keskustelun osallistajat pystyvät tunnistamaan referentin. Nimien käyttöä englanninkielisissä keskusteluissa tutkinut Downing (1995) toteaa, että nimien prototyyppisenä tehtävänä on toimia molemminpuolisen tunnistettavuuden ilmaisimina (Downing käyttää keksimäänsä termiä *co-recognitional*); tällöin nimet esiintyvät Downingin korpuksessa ilman determinantteja. Myös suomessa nimet esiintyvät ilman *se*-tarkennetta tämäntapaisissa konteksteissa, kuten esimerkissä 4, jonka toistan alla.

(8)

- 1 E: Kuule ku se on 'ollu ^kaikkein,
 ... se on ollu kaikkein ^hoopoin pudotus sillon ku,
 3 ku toi,
 4 ... ^Arjan piti [saada se,
 5 L: [^A=rja <X sen nii X>],
 6 E: [^lasinen,]
 7 I: [se jou—]
 8 L: .. Juu,
 9 se ^joutsen.

Keskustelun osanottajat ovat työtovereita, ja on selvää, että Arja on kaikille tuttu. Se käy ilmi jo siitä, että E:n minimaalisesta esittelystä sekä L että I heti arvaavat, mitä Arjalle sattunutta tapausta E alkaa kertoa.

Se-tarkennetta käytetään nimien kanssa, jos referentti ei ole kaikille yhtä tuttu. Tällainen nimien käyttö on kuitenkin harvinaisempaa kuin niiden käyttö ilman *se*-tarkennetta; uusimmasta aineistostani löytyi vain yksi tapaus, jossa erisnimeä käytettiin *se*-tarkenteella varustettuna.

(9)

- ... Siellä oli sitten,
 ... hmh,
 .. mie 'tunsin jo,
 .. pitemmä aikaa sitte 'oon tuntenu sen,
 <H>
 .. pojan.
 <H>
 Ja se=,
 .. se on 'vähän semmone halituliveikko.
 Sen nimi o%,
 yks 'Kamppurin Pekka ja,
 .. tota,
 ... niinku ^laulettii aina siellä,

... ku oli ^laulutunti.
 ... ^Kanttori laulatti meitä ja.
 <H>
 Ja sitte ku se 'laulatti ni,
 ... **se .. 'Pekka** laulo niin ^kova=sti,
 .. se ihan ^huu='ti.

Esimerkissä 9 puhuja ensin esittelee tuntemansa pojan ja kertoo tämän nimen. Vaikka puhuja sitten viittaakin häneen etunimellä, on selvää, ettei tässä, toisin kuin esimerkissä 8, ole kyse siitä, että sekä puhuja että kuulija tavallisesti kutsuisivat nimeltä mainittua henkilöä tällä nimellä; nimi ei tässä ole molemminpuolisen tunnistettavuuden merkki eli *co-recognitional* Downingin (1995) termiä käyttäen.

Juuri näin ovat fennistit kuvanneet *se*-tarkenteen käyttöä nimien kanssa. Larjavaara (1990: 163–64) toteaa, että *se* esiintyy nimien kanssa silloin, kun referentti »ei ole yhteisen itsestäänselvästi tuttu», vaan toinen puheaktin osallistujista tuntee puheena olevan henkilön paremmin kuin toinen. Samoin Vilkunan mukaan *se*-tarkenteen käyttöä suosivat kontekstit, joissa on kyse uudesta, ehkä vain kuultuun perustuvasta tuttavuudesta (1992: 134).

Myös paikannimissä *se* jää pois, kun kyse on jostain puhekumppaneille yhteisesti tutusta paikasta. Seuraavasta esimerkistä näkyy, miten Sysmässä nauhoitetussa tarinassa (Kaivola-Bregenhøj 1988: 114) puhuja viittaa paikkaan, jossa parhaillaan ollaan ja jonka tunnistettavuus on kontekstissa itsestään selvä sekä puhujalle että kuulijalle.

(10)

1 ... hän tuli **Sysmään**,
 2 kirkkoherran apulaiseksi aikoinaan.

Jos taas puhuja ei ole aivan varma siitä, pystyvätkö muut mukana olijat tunnistamaan paikan, josta on kyse, tulee *se* mukaan. Vilkunan mukaan tällaisissa tapauksissa *se* ohjaa kuulijaa penkomaan muistiaan, ikään kuin etsimään kyseistä paikkaa mielessään olevalta kartalta (1992: 133–134). Seuraavassa esimerkissä *se* esiintyy paikannimen kanssa juuri Vilkunan kuvaaman tapaisessa kontekstissa.

(11)

1 A: ... Mää menin 'suaraa **siihen** ^**Puutarhakadul**,
 2 siihe 'lääkä—
 3 siihen ^kasvatusneuvolan .. 'taloon,
 4 tai 'siihe.
 5 E: .. 'Mikä talo [^siin o].
 6 A: [Ja mul oli] ^lämpö,
 7 ... siin ^Tähtipaarii sunnillee 'vastapäätä.
 8 .. Siin o semmone 'yksityine ^lääkärikeskus.

Tässä esimerkissä puhuja A:lle ei ole itsestään selvää, pystyvätkö kuulijat tunnistamaan, missä kohtaa Puutarhakatua hänen tarkoittamansa talo on. Se, että epäilyyn on aihetta, käy ilmi E:n kysymyksestä, jonka jälkeen A antaa lisää paikannusohjeita.

▷

Ilman *se*-tarkennetta jäävät myös erisnimien tapaan käytetyt sukulaissuhteisiin ja muihin kontekstisidonnaisiin rooleihin viittaavat NP:t. Esimerkissä 12 puhuja viittaa omaan isäänsä paljaalla NP:llä:

(12)

.. Sit mä <@ **isän** kanssa menin @>.

Sukulaissuhteisiin viittaavien NP:iden kanssa *se*-attribuuttia ei aineistossani käytetty, jos termi oli sama, jota puhuja käyttäisi puhutellessaan kyseistä henkilöä. Downing (1995) jakaakin sukulaissuhteisiin viittaavat NP:t kahteen luokkaan: erisnimien tapaan käytettyihin (*kinterm-based proper nouns*) ja yleisnimien tapaan käytettyihin (*kinterterm-based common nouns*). Downingin tutkimissa englanninkielisissä keskusteluissa vain jälkimmäisten kanssa käytettiin tarkenteita. Samoin on myös suomessa. Jälkimmäiseen luokkaan kuuluvien kanssa *se* esiintyy, jos kuuliija pystyy tunnistamaan NP:n referentin, kuten seuraavassa esimerkissä.

(13)

1 Hänellä oli tytär,
2 ja tämä nuori pappi ja **se tytär**,
3 niin ne,
4 vähän katsastivat toisiaan.

Tässä esimerkissä NP:tä *se tytär* käytetään aivan eri tavalla kuin esimerkin 12 NP:tä *isän*. On selvää, ettei puhuja kutsuisi kyseistä henkilöä tyttäreksi, jos pääsisi hänen kanssaan puheisiin. Sukulaissuhteeseen viittaavaa NP:tä käytetään tässä yleisnimenä.

Sosiaaliin rooleihin viittaavien NP:iden joukkoon kuuluvat myös yleisnimet, jotka eivät perustu sukulaissuhteisiin mutta joiden referentti on itsestäänselvästi tunnistettavissa jonkin ryhmän jäsenille. Tällaisten NP:iden kanssa *se* jää pois. Seuraavassa esimerkissä, joka esimerkin 4 tavoin on samassa apteekissa työskentelevien farmaseuttien keskustelusta, apteekkariin viitataan paljaalla NP:llä. Tässä katkelmassa I on juuri kertomassa puhujien apteekissa sattuneesta kimmuksesta ja E kilpailee puheenvuorosta hänen kanssaan.

(14)

1 I: ku se <@ 'kiäris [siäl ^lattia—
2 E: [No kuule ku,
3 .. apte—
4 I: .. ^lattiolla. @>]
5 E: ... 'apteekkari] ^ajatteli.
6 .. [1 et 1]
7 L: <F [1 ^Kiä 1]risiks se 'lattial oikee.
8 I: ... [2 ^Meni kuule pitki 2],
9 E: ... [2 ^Apteekkari kuule ^kaato 2],

Tapaa, jolla kaikkien hyvin tuntemaan apteekkariin viitataan esimerkissä 14, voi verrata erisnimen käyttöön. Sitä käytetään tilanteessa, jossa referentin tunnistettavuus on itses-

tään selvää.

Kun sosiaalisiin rooleihin perustuvia yleisnimiä käytetään tilanteessa, jossa referentin tunnistettavuus ei ole itsestään selvää, *se*-attribuuttia käytetään samaan tapaan kuin erisnimien ja paikannimien kanssa. Seuraavassa esimerkissä kertoja viittaa 1800-luvulla Sysmän piirilääkärinä toimineeseen henkilöön.

(15)

- 1 ... **se piirilääkäri,**
2 nai myöski sieltä Hovilasta toisen tyttäre,

Tarina on äänitetty vuonna 1968 (Kaivola-Bregenhøj 1988: 118). Koska kyseinen piirilääkäri kuoli vuonna 1893 (mts. 114), vuonna 1885 syntynyt kertoja on saattanut tavata hänet, mutta kuulijan kohdalla tämä ei ole mahdollista. Kyseessä siis ei ole itsestään selvä, vaan vain kuultuun perustuva tunnistettavuus.

Edellä on käynyt ilmi, että *se* jää pois nimien ja sosiaalisiin rooleihin viittaavien NP:iden kanssa, jos referentin tunnistettavuus on tilanteessa itsestään selvä. Sukulaissuhteisiin viittaavien NP:iden kanssa ei *se*-tarkennetta aineistossani käytetty, jos termi oli sama, jolla puhuja puhuttelee henkilöä, johon NP viittaa, eli jos NP:tä käytettiin erisnimen tapaan.

Samoin *se* jää pois, jos NP:n tunnistettavuus on jo merkitty demonstratiivilla (*tämä* tai *tuo*), genetiiviattribuutilla tai possessiivisuffiksilla. Aineistossani *se* ei esiintynyt kertaakaan sellaisen NP:n kanssa, jossa jo oli demonstratiivi. Genetiiviattribuuttien kanssa on toisin: *se*-tarkennetta, samoin kuin muitakin tarkenteita, kyllä käytetään genetiiviattribuuttien ja possessiivisuffiksin sisältävien NP:iden kanssa. Aineistossani *se* jäi kuitenkin pois 20:sta genetiiviattribuutin tai possessiivisuffiksin sisältävästä NP:stä.

Tunnistettaviin referentteihin viittaaville, genetiiviattribuutin tai possessiivisuffiksin sisältäville NP:ille, joissa ei ollut *se*-tarkennetta, oli yhteistä se, että kaikissa niissä genetiiviattribuutti tai possessiivisuffiksi ankkuroi (Prince 1981) referentin johonkin jo aikaisemmin esille tulleetseen tai tilanteessa mukana olevaan ja siis tunnistettavissa olevaan referenttiin. Näissä NP:issä referentin tunnistettavuus siis perustui juuri genetiiviattribuutin tai possessiivisuffiksin referentin tunnistettavuuteen. Genetiiviattribuuttien referenteistä 16 oli henkilöviitteisiä. Yhdessätoista korpukseeni kuuluvassa genetiiviattribuutin sisältävässä NP:ssä taas oli *se*-tarkenne. Niiden tehtävänä ei ollut ankkuroida NP:tä ennestään tuttuun informaatioon; vain yksi genetiiviattribuuteista oli henkilöviitteinen.

Seuraavassa esimerkissä puhuja A, esimerkien 6 ja 7 kukankastelija, viittaa ensi kertaa tuttaviansa keittiöön.

(16)

- 1 A: vaik se oli ^tyhjä se 'allas,
2 B: Joo
3 A: se tuli ^yli.
4 ... Ei se .. ehkä pystyny vetään.
5 B: .. Joo.
6 A: ... ^**Niitten keittiö** kans lainehti.

Samana aamuna, jona keskustelu on äänitetty, puhujan omassa keittiössä oli jäänyt hana auki ja lattia oli ollut veden peitossa. Tässä genetiiviattribuutti varmistaa sen, kenen keit-

▷

tiöstä on juuri puhe, ja takaa siis NP:n tunnistettavuuden.

Possessiivisuffiksi voi toimia samaan tapaan. Seuraava esimerkki on murrehaastattelusta¹⁰.

(17)

- 1 No,
- 2 kerroppas jotakii **rippikoulu**,
- 3 .. %**ajoistas**.

Vaikka on selvää, että puhuja olettaa kuulijan voivan tunnistaa NP:n *rippikouluajoistas* referentin, *se* jää pois. Tässäkin esimerkissä possessiivisuffiksi toimii tunnistettavuuden varmistimena; se ilmaisee, kenen rippikouluajoista haastattelija haluaa kuulla.

Jos genetiiviattribuutin tehtävänä ei ole ankkuroida NP:tä johonkin jo tuttuun referenttiin vaan se modifioi sitä jollain muulla tavalla, *se*-tarkennetta käytetään tunnistettavuuden merkinä. Tämä näkyy seuraavasta esimerkistä.

(18)

- 1 No se oli niinku just siihen niinku,
- 2 se vesi oli just tullu **siihen parketin reunaan**.

NP:ssä *siihen parketin reunaan* genetiiviattribuutin tehtävänä ei ole ankkuroida pääsanaa *reunaan* ennestään tuttuun referenttiin. *Parketin*-sana ei ilmaise ensisijaisesti sitä, mihin reunaan vesi ulottui, vaan pikemminkin *reunaan* toimii tässä postposition tapaan ja ilmaisee sitä, mihin osaan parkettia vesi ulottui.

Ilman *se*-attribuuttia jäävät myös tietyt ruumiinosiin viittaavat NP:t ja paikallissijaiset NP:t, kun niitä ei käytetä diskurssissa referentiaalisesti vaan esimerkiksi temporaalisen ja spatiaalisen kehyksen luomiseen.

Aineistossani oli kahdeksan tunnistettavissa olevaan ruumiinosaan viittaavaa paljasta NP:tä. Tässä ei sinänsä ole mitään odotustenvastaista. Monissa kielissä ruumiinosiin viittaavat substantiivit ovat kategorialtaan heikentyneitä, eikä niitä käytetä muiden substantiivien tavoin; ne eivät esimerkiksi saa tarkenteita. Hopperin ja Thompsonin mukaan tämä johtuu siitä, että niitä ei ajatella itsenäisinä referentteinä, vaan omistajansa osina: »body parts are not in general autonomous, discourse-salient entities – they are not participants in discourse as distinct of their owners» (1984: 726). Aineistoni ruumiinosiin viittaavista NP:istä puuttuu *se*-tarkenne juuri silloin, kun niitä ajatellaan omistajansa osana. Tämä käy ilmi seuraavasta esimerkistä.

(19)

- 1 ... Mää olin lääkäril,
- 2 .. mää olin iha —
- 3 ... Mul oli **kurkku**,
- 4 .. mä en saanu kunnol ääntä.

¹⁰ Haastattelu on Marjatta Palanderin tekemä. Kiitän häntä aineistosta, jonka hän on antanut käyttööni.

Vaikka kuulijoille on aivan selvää, kenen kurkusta on kyse, kurkkuun viittaava NP on paljas. Tässä sanaa *kurkku* ei käytetä diskurssireferentiaalisesti (Du Bois 1980): puhe ei ole niinkään kurkusta, vaan puhujan terveydentilasta. Kurkkua ei ajatella erillään puhujasta, vaan nimenomaan puhujan osana. Tämä näkyy myös syntaksista: lauseenalkuisena topikaalisena konstituenttina on puhujaan viittaava pronomini, kun taas kurkku on predikaatin osana.

Myöhemmin samassa keskustelussa kurkku esiintyy topikaalisena referenttinä erillään omistajastaan. Tässä puhuja kertoo lääkäriä käynnistään.

(20)

- 1 ja ^sit se sanos et,
- 2 'joo et et,
- 3 .. katotaas **sinne 'kurkkuu,**
- 4 ja sit se katto,
- 5 sanos et,
- 6 juu kyllä= tää tulehtuneelta näyttää.

Tässä esimerkissä kurkku on itsenäinen, eikä sitä ajatella pelkästään omistajansa osana; mistään ei kielellisesti käy edes ilmi, kenen kurkusta on kyse. Nyt tulee mukaan *se*, ja esimerkin viimeisellä rivillä on myös kurkkuun viittaava NP *tää* topikaalisena subjekti-konstituenttina.

Aineistossani oli kahdeksan paikallissijaista NP:tä, joiden referentti oli tunnistettavissa mutta joiden kanssa ei käytetty *se*-tarkennetta. Ruumiinisiin viittaavien tavoin nämäkään NP:t eivät olleet diskurssireferentiaalisia. Niillä ei tuotu diskurssiin uutta referenttiä, josta sitten olisi ryhdytty puhumaan, vaan niiden käyttö liittyi temporaaliseen ja spatiaaliseen kehykseen: ne toimivat adverbiaalisesti. Seuraavassa esimerkissä on kyse siitä, mikä ikäinen puhujien nuorempi veli oli tiettyä ajankohtana.

(21)

- 1 L: 'E=i ^vuotta mut,
- 2 M: Mh,
- 3 ^**marraskuus** täytti.
- 4 L: Nii.

Vaikka molemmille puhujille on selvää, mistä marraskuusta on kyse, jää NP paljaaksi. Marraskuuta ei tässä esitellä itsenäisenä referenttinä diskurssiin, vaan se liittyy tapahtumien temporaaliseen kehykseen.

On huomion arvoista, että kontekstit, joista *se* jää pois, ovat juuri niitä, joissa monissa artikkelikielissä ei käytetä artikkelia. Esimerkiksi englannissa tunnistettaviinkin referentteihin viittaavat nimet (*Joe, London*), sukulaissuhteisiin perustuvat NP:t (*mom, grandpa*), demonstratiivin (*this guy*) tai genetiiviattribuutin (*Mary's book*) sisältävät NP:t ja adverbiaalit (*on foot, at night*) jäävät ilman artikkelia. Suomessa nämä käytänteet eivät ole vielä täysin kieliopillistuneita. Sen sijaan suomessa ovat läpinäkyvästi esillä ne motivaatiot, joiden voimme ajatella johtaneen tämäntyyppisten NP:iden kieliopillistumiseen tai leksi-kaalistumiseen artikkelittomiksi.

LOPUKSI

Suomen *se* on jo puhekielessä artikkeli. Greenbergin diakronisen typologian näkökulmasta katsottuna *se* ei enää ole 0-vaiheen artikkeliksi kehittymässä oleva demonstratiivi, jolla viitataan taaksepäin diskurssissa aikaisemmin mainittuihin referentteihin. *Se* voi esiintyä myös uusien, joko aktivoitujen kehyksen tai yhteisen tiedon perusteella tunnistettaviin referentteihin viittaavien NP:iden kanssa, ja *se* käy myös geneerisissä yhteyksissä. *Se*-tarkenteella varustetun NP:n referentin ei tarvitse olla edes tarkasti tunnistettava. Käyttötaajuutensaakaan puolesta *se* ei enää ole demonstratiivi, ja nuorempien puhujien kielessä *se* esiintyy jo yhtä usein kuin muiden kielten artikkelit. Lisäksi *se* jää pois samoissa konteksteissa, joissa muiden kielten artikkeleita ei käytetä. Täysin kieliopillistunut *se* ei vielä ole. Toisaalta edes tunnettujen artikkelikielten artikkelit eivät ole täysin kieliopillistuneita.

LITTEROINTIMERKIT

- . voimakkaasti laskeva intonaatio
- , lievästi laskeva intonaatio
- .. alle 0.2 sekunnin mikrotauko
- ... lyhyt tauko (0.3-0.6 sekuntia)
- = pidennetty äänne
- ^ voimakkaasti painotettu sana
- ' painotettu sana
- % nariseva ääni
- @ naurupartikkeli, esim. ha; nauraen äännetty sana
- [] päällekkäispuhunta
- <H> äänekäs hengitys
- <X X> epäselvästi kuultu jakso
- kesken jäänyt sana
- <P P> ympäröivää puhetta hiljaisempi jakso
- <F F> ympäröivää puhetta äänekkäämpi jakso

LÄHTEET

- CANNELIN, KNUT 1888: Tutkimus Kemin kielenmurteesta. Suomi III:2.
- CHAFE, WALLACE L. 1994: Discourse, consciousness and time: The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. University of Chicago Press, Chicago.
- CHESTERMAN, ANDREW 1991: On definiteness: A study with special reference to English and Finnish. Cambridge University Press, Cambridge.
- CROFT, WILLIAM 1990: Typology and universals. Cambridge University Press, Cambridge.
- CYR, DANIELLE 1993: Cross-linguistic quantification: Definite articles vs. demonstratives. – Language Sciences 15 s. 195–229.
- DASINGER, LISA KAY 1995: The development of discourse competence in Finnish children: The expression of definiteness. Julkaisematon väitöskirja. University of California, Berkeley.

- DOWNING, PAMELA 1995: Proper names as a referential option in English conversation. *Versio* 2/95. – Tulossa teokseen Barbara Fox (toim.), *Studies in anaphora*. John Benjamins, Amsterdam.
- DU BOIS, JOHN W. 1980: Beyond definiteness: The trace of identity in discourse. – Wallace L. Chafe (toim.), *The pear stories: Cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production*. Ablex, Norwood, N. J.
- EPSTEIN, RICHARD 1993: The definite article: Early stages of development. – Jaap van Marle (toim.), *Historical Linguistics 1991* s. 111–134. John Benjamins, Amsterdam.
- 1994: *Discourse and definiteness: Synchronic and diachronic perspectives*. Julkaisematon väitöskirja. University of California, San Diego.
- 1995: The later stages in the development of the definite article: evidence from French. – Henning Andersen (toim.), *Historical Linguistics 1993*. CILT 124. John Benjamins, Amsterdam.
- GREENBERG, JOSEPH H. 1978: How does a language acquire gender markers. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of human language 3*. Word structure. Stanford University Press, Stanford.
- GUMPERZ, JOHN J. 1982: *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAKULINEN, AULI 1985: On cohesive devices in Finnish. – Emil Sözer (toim.), *Text connectivity, text coherence: Aspects, methods, results*. *Papers in Text Linguistics* 49. Helmut Buske Verlag, Hampuri.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Otava, Keuruu.
- HARRIS, MARTIN B. 1980: The marking of definiteness: A diachronic perspective. – Elizabeth Closs Traugott, Rebecca Labrum & Susan Shepherd (toim.), *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1988: *Subjekteina ja objekteina toimivat nominilausekkeet puhutussa kielessä*. *Lisensiaatintyö*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HOPPER, PAUL 1987: Emergent grammar. – John Aske, Natasha Beery, Laura Michaelis & Hana Filip (toim.), *Berkeley Linguistics Society* 13 s. 139–57.
- 1988: Emergent Grammar and the A Priori Grammar Postulate. – Deborah Tannen (toim.), *Linguistics in context*. Ablex, Norwood, N. J.
- HOPPER, PAUL – THOMPSON, SANDRA A. 1984: The discourse basis for lexical categories in universal grammar. – *Language* 60 s. 703–752.
- HOPPER, PAUL – TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 1993: *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- JUVONEN, PÄIVI (tulossa): *Se: On the path to becoming an article in Finnish?* – Ingrid Almqvist, Per Cederholm & Jarmo Lainio (toim.), *Stockholm Studies in Finnish Language and Literature* 11.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI 1988: *Kertomus ja kerronta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1991: Empathy as motivation for style shifting in narrative. – Jef Verschueren (toim.), *Levels of linguistic adaptation*. *Selected Papers of the International Pragmatics Conference, Antwerp, August 17–22, 1987, Volume II*. John

- Benjamins, Amsterdam.
- 1995: Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. – Virittäjä 99 s. 2–24.
- KARLSSON, FRED 1975: Suomen kielen tulevaisuus. – Sananjalka 17 s. 51–66.
- LAKOFF, ROBIN TOLMACH 1990: Talking power: The politics of language. Basic Books, New York.
- LAMBRECHT, KNUD 1994: Information structure and sentence form. Cambridge University Press, Cambridge.
- LANGACKER, RONALD 1987: Foundations of cognitive grammar 1: Theoretical prerequisites. Stanford University Press, Stanford.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: Suomen deiksis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAURY, RITVA 1991: On the development of the definite article *se* in spoken Finnish. – Maria Vilkuna & Arto Anttila (toim.), SKY 1991. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- 1995a: Grammaticization of the definite article *se* in spoken Finnish. – Henning Andersen (toim.), Historical Linguistics 1993. CILT 124. John Benjamins, Amsterdam.
- 1995b: The interactional dynamics of demonstratives: The emergence of *se* as a definite article in spoken Finnish. Julkaisematon väitöskirja. University of California, Santa Barbara.
- LATVALA, SALU 1894: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. Suomi III:12.
- 1899: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Suomi III:17
- NICHOLS, JOHANNA – TIMBERLAKE, ALAN 1991: Grammaticalization as retextualization. – Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (toim.), Approaches to grammaticalization 1. John Benjamins, Amsterdam.
- ONO, TSUYOSHI – THOMPSON, SANDRA A. (tulossa): What can conversation tell us about syntax? – Philip Davis (toim.), Descriptive and theoretical modes in the alternative linguistics.
- RAHTU, TOINI 1991: Pahan professorin kaksiteräinen kieli: mikä panee tulkitsemaan tekstin ironiseksi? – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi & Mirja Saari (toim.), Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä s. 107–123. Suomi 158. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1954: Erään tyylipiirteen taustaa. – Virittäjä 58 s. 1–17.
- SCOTTON, CAROL M. 1985: What the heck, sir: style shifting and lexical colouring as features of powerful language. – R. L. Street & J. N. Cappella (toim.), Sequence and pattern in communicative behaviour. Edward Arnold, Lontoo.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. Suomi II:16.
- 1891: Suomen kielen lauseoppi. 3. muutettu painos. Helsinki.
- SIRELIUS, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. wSuomi III:10.
- SUNDBÄCK, IRENE 1995: Suomen kielessäkö artikkeli? – Kielikello 2 s. 25–28.
- TOIVONEN, J. G. 1889: Tutkimus Halikon kielestä: Kielioppi ja kielennäytteitä. Suomi III:2 (s. 121–226).
- VILKUNA, MARIA 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

REGARDING THE CATEGORY OF *SE*: DOES
FINNISH HAVE AN ARTICLE YET?

This paper concerns the current lexical category of the determiner *se* in spoken Finnish. Although linguists have known at least since the late 1800s that the demonstrative *se* is developing into a definite article, there has been a lack of general agreement about the contexts in which *se* may or may not be used. However, those who have researched this topic do generally agree that *se* is not yet an article.

This paper takes the opposite view. Based on an examination of the use of *se* in a database consisting of spoken narratives and ordinary conversations, the author proposes that *se* is already an article. Viewed from the perspective of Greenberg's (1978) diachronic typology, the Finnish *se* is no longer a Stage 0 demonstrative on its way to becoming an article. In that stage of the development, according to Greenberg, the future article is typically used to refer back to something that has already been mentioned earlier. While *se* was most commonly used in such contexts in narratives recorded in the late 1800s, in more recently recorded narratives, *se* is used as a general marker of identifiability, regardless of earlier mention, which would make it a Stage I article in Greenberg's typology.

In the most recent data recorded in the 1970s, 80s and 90s, *se* is also used more frequently than what would be expected of a demonstrative, and its use frequency approaches that of articles in those languages that have them, particularly so for younger speakers. Further, *se* is omitted in contexts which resemble those in which languages that do have articles also use bare NPs. *Se* is not used with proper names, kin terms, and NPs referring to other situationally bound social roles when they are used as co-recognitional (Downing 1995); it is also left out with NPs which are not used discourse referentially (Du Bois 1980), such as body part nouns and certain types of obliques.

The author suggests that while *se* is already an article in spoken Finnish, it is not yet fully grammaticized, but that the contexts in which *se* is used and those in which it is left out display rather transparently the motivations which have led to the grammaticization of definite articles in certain contexts in article-bearing languages. ■

Kirjoittajan osoite (address):

*Department of Linguistics, California State University,
Fresno, CA 93740-0092, USA*

Sähköposti: *Ritva_Laury@CSUFresno.EDU*